

Тетяна Тронько

ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ ЖІНОЧИХ ГІМНАЗІЙ ВІДОМСТВА УСТАНОВ ІМПЕРАТРИЦІ МАРІЇ (друга половина ХІХ століття)

У статті з'ясовується процес заснування та діяльності у другій половині ХІХ ст. на теренах українських губерній Російської імперії маріїнських гімназій – навчальних закладів нового типу, заснованих на принципах всестанового складу учениць та відкритого характеру навчання.

Ключові слова: жіноча освіта, маріїнські гімназії, Відомство установ імператриці Марії.

Освітня галузь України останнім часом знаходиться у стані постійного реформування. За цих умов цілком зрозумілим є інтерес дослідників до питань історії становлення та розвитку освіти, історіографія якої представлена доволі значною кількістю праць. Проте у центрі вивчення були переважно зміни у чоловічій школі. Приємним винятком на цьому тлі є робота історика й активної учасниці жіночого руху другої половини ХІХ ст. О. Й. Ліхачової¹. Її «Матеріали по истории женского образования в России» не втратили значення і для сучасних дослідників, які останнім часом усе активніше звертаються до історії школи для дівчат. Серед них варто згадати наукові розвідки В. Вірченко, С. І. Дітківської, І. Ковтач, І. В. Сесак, Т. В. Сухенко та інших. Вони розглядали різні аспекти жіночої освіти, але специфіка організації та діяльності маріїнських гімназій в Україні не була окремим предметом їхньої уваги, а поодинокі згадки про ці заклади свідчать про неоднозначне трактування поняття «маріїнські гімназії (училища)». Одні науковці² до таких помилково відносять усі освітні установи, що мають у своїх назвах слово «маріїнська», інші³ плутають їх з елементарними училищами – проміжними між початковими школами і гімназіями.

Отже, метою даної статті є дослідження процесу заснування та діяльності жіночих гімназій Маріїнського відомства на теренах України, визначення їх особливостей порівняно з такими ж закладами у системі Міністерства народної освіти.

Власне маріїнськими гімназіями (до 1862 р. вони називалися училищами) слід вважати середні навчальні заклади для дівчат, підпорядковані Відомству установ імператриці Марії (далі – ВУІМ) – інституції, яка найперше в Російській імперії на державному рівні звернулася до організації освіти жіноцтва (у віданні Маріїнського відомства знаходилися інститути шляхетних дівчат, започатковані ще наприкінці ХVІІІ ст.). Згодом до заснування середніх жіночих шкіл долучилися духовне відомство та Міністерство народної освіти. Саме серед закладів останнього теж зустрічаються Маріїнські жіночі училища, пізніше перейменовані в гімназії (наприклад, у Катеринославі, Маріуполі, Одесі, Полтаві, Харкові, Херсоні та інших містах). Проте у цьому випадку назва «Маріїнська» є власною, «дарованою» або «дозволеною» окремою постановою міністерства на честь імператриці Марії Олександрівни – покровительки навчального закладу.

З 1882 р. з'явилася ще одна категорія Маріїнських училищ, заснованих за ініціативою імператриці Марії Федорівни, «для тих дівчат, які через суспільне й матеріальне

© Тронько Тетяна Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

становище батьків не потребують гімназійної чи інститутської освіти і, отримавши початкову загальну освіту, бажають присвятити себе вивченню ремесел у професійних школах»⁴. Згодом створення подібних закладів було підтримано й у міністерстві народної освіти. В Україні й до кінця XIX ст. не існувало жодного такого маріїнського училища, але чиновники освітянського відомства всіляко заохочували громадськість до їх заснування. Наприклад, у 1889 р. попечитель Київського навчального округу, зважаючи на упосліджене становище деяких прогімназій, радив на їх кошти за краще утворити елементарні жіночі училища професійного характеру⁵. А мешканцям м. Балти Подільської губернії у відповідь на їхнє бажання мати у місті прогімназію наполегливо рекомендували відкрити саме маріїнське училище⁶.

Жіночі гімназії ВУІМ були започатковані в середині XIX ст., коли на тлі критики закритого станового виховання в інститутах шляхетних дівчат сформувався думка про необхідність організації відкритих всестанових шкіл для жінок. Наприкінці 1857 р. відомий російський педагог М. О. Вишнеградський порушив питання про відкриття при Павловському інституті у Санкт-Петербурзі, де він працював інспектором класів, відділення для прихожих учениць із навчальним курсом, подібним інститутському. Проте Головна рада Маріїнського відомства визнала за доцільне створити на таких засадах самостійне училище, а розробку проекту його влаштування доручила ініціатору клопотання.

Уже на початку 1858 р. підготовлений документ був поданий на розгляд Головної ради. Пропонувалося ввести його в дію лише на 3 роки, аби за час, що мине, врахувати всі можливі обставини, а тоді вже скласти остаточний статут. 19 квітня 1858 р. в Петербурзі урочисто відкрилося Маріїнське училище – перша всестанова школа для прихожих учениць у ВУІМ. Через деякий час було порушено клопотання про заснування ще трьох закладів, оскільки щойно утворений не вмщував усіх бажаючих⁷. Наприкінці 1858 р. у столиці вже було чотири училища – Маріїнське, Коломенське, Васильоострівське та Петербурзьке.

М. О. Вишнеградський визначив принцип, на якому мала ґрунтуватися система освіти у новому закладі: «Школа вчить краще, ніж сім'я, а сім'я виховує незрівнянно краще, ніж школа». Ця ідея знайшла своє відображення в «Правилах внутрішнього порядку Маріїнського училища», затверджених 26 лютого 1859 року⁸. Від батьків вимагалось сприяти вихованню їх доньок, наглядати за заняттями та поведінкою дівчат поза школою. У свою чергу, педагогічний колектив відповідав за розумову й моральну освіту учениць. В основу навчально-виховного процесу закладався принцип тісної взаємодії сім'ї і школи. «Правила» радили вчителям організовувати викладання таким чином, щоби воно не лише збагачувало розум дівчат, а й виховувало їх.

Того ж року було прийнято рішення про розподіл існуючих на 1859 р. та запланованих до відкриття жіночих училищ між Міністерством освіти та Четвертим відділенням відповідно до їхніх джерел фінансування. Незважаючи на те, що до Маріїнського відомства мали відійти ті заклади, які отримували від нього фінансову допомогу, під його керівництво потрапило й дозволене до відкриття училище у м. Києві, створення якого стало можливим завдяки благодійництву приватної особи – сенатора І.І. Фундукля. Таким чином, до ВУІМ було віднесено 5 уже діючих шкіл і 6 таких, що мали дозвіл на відкриття⁹.

9 січня 1862 р. по закінченні випробувального терміну Олександр II затвердив новий статут училищ для прихожих дівчат ВУІМ. Спочатку він теж запроваджувався на 3 роки та залишився чинним і надалі з доповненнями, внесеними впродовж другої половини XIX ст.¹⁰ Новостворені заклади мали надавати дівчатам усіх станів і віросповідань освіту, відповідну їхнім майбутнім потребам. Засади фундації, як і зміст навчання, ріднили ці училища з існуючими в системі освітянського відомства. Але мали вони й деякі особливості.

По-перше, навчання в училищах ВУІМ тривало 7 років – на один рік довше, ніж у міністерських (за Положеннями 1858 та 1860 років). У статуті не було суворого поділу на обов'язкові і необов'язкові предмети, але зазначалося, що французьку, німецьку мови та танці могли вивчати не всі учениці. Викладання здійснювалося на основі навчальних програм і таблиць, затверджених у 1863 р. (У Міністерстві народної

освіти, як відомо, подібні документи з'явилися лише у 1874 р.) До переліку навчальних предметів увійшли Закон Божий, російська мова і словесність, французька і німецька мови, історія, географія, природознавство, арифметика та геометрія, основи педагогіки, чистописання, малювання, співи, рукоділля, танці.

По-друге, різнилися права випускниць закладів. По закінченні училищ Маріїнського відомства лише на підставі отриманого атестату без будь-яких додаткових іспитів дівчатам видавали свідоцтва на звання домашньої вчительки. Якщо ж учениця після семикласного загального курсу ще й опанувала програму педагогічного курсу, то вона мала можливість претендувати на звання домашньої наставниці. Міністерські жіночі училища на початку 1860-их років про надання таких прав своїм вихованкам лише мріяли.

По-третє, існували особливості у фінансуванні закладів. На відміну від міністерських училищ маріїнські, крім плати за навчання, постійних або одноразових внесків місцевих доброчинців, могли отримувати щорічну допомогу з коштів ВУІМ. Хоч існування останнього джерела утримання визнавалося можливим лише для деяких закладів у добу їх становлення, вже самі по собі надходження від державної інституції створювали сприятливі умови для розвитку згаданих установ. А вже при облаштуванні подібних міністерських шкіл доводилося розраховувати переважно на благодійництво приватних осіб, лише інколи – органів місцевого самоврядування.

По-четверте, свої особливості мало й управління училищами. Уся розпорядча влада належала начальникові, його першою помічницею була головна наглядачка. Разом із штатом класних наглядачок вона відповідала за фізичне і моральне виховання дівчат. Для вирішення педагогічних питань створювалася конференція, до складу якої входив увесь навчально-виховний персонал училища. При зовнішній схожості функцій опікунських рад міністерських закладів і господарських комітетів училищ Маріїнського відомства, вони суттєво відрізнялися. Так, господарський комітет утворювався виключно із осіб, причетних до навчально-виховного процесу в училищі. До опікунської ради, крім посадових осіб, входили ще й представники станів, коштами яких міністерські заклади створювалися, а потім і утримувалися.

Наприкінці 1862 р. було ухвалено рішення про перейменування училищ у гімназії, кількість яких поступово зростала. У 1862 р. відомству підпорядковувалося 12 таких закладів, у 1867 р. – 25¹¹, а в 1896 р. – 31¹². Проте як темпи зростання, так і абсолютна кількість гімназій відставали від показників по Міністерству народної освіти, де на початок ХХ ст. на теренах Російської імперії нараховувалося 342 гімназії та 179 прогімназій¹³. В Україні впродовж другої половини ХІХ ст. було засновано лише чотири гімназії ВУІМ: дві Київські – Фундуклеївська і Подільська, Житомирська та Кам'янець-Подільська.

Найстарішою з них була Фундуклеївська, заснування якої відбулося виключно на пожертвування І. І. Фундуклея. Наприкінці 1850-их років мешканці Києва, серед них і тодішній попечитель Київського навчального округу М. І. Пирогов, дізнавшись про намір влади заснувати у губернських містах відкриті училища для дівчат, зайнялися пошуком коштів для цього. Разом з тим Київський генерал-губернатор князь І. І. Васильчиков звернувся за допомогою до сенатора І. І. Фундуклея, колишнього губернатора міста, який мав намір зробити пожертвування на влаштування в Одесі жіночого училища. Сенатор погодився змінити адресата своєї доброчинності й пожертвував два цегляних будинки під приміщення навчального закладу в Києві, зобов'язавшись щорічно виділяти на його утримання 1,2 тис. крб. 6 серпня 1859 р. імператор дав дозвіл на відкриття училища для прихожих учениць під назвою Фундуклеївське на честь благодійника, якому було присвоєно звання почесного попечителя¹⁴. Кошти, надані доброчинцем, та плата за навчання мали забезпечувати подальше існування закладу. Таким чином, заснування училища відбулося без фінансової допомоги уряду та відомства.

При відкритті училища 7 січня 1860 р. у ньому було, за одними даними, 40 учениць¹⁵, а за іншими – 50¹⁶. Така мала кількість пояснювалася, насамперед, новизною справи. А вже це був узагалі перший заклад подібного типу на території українських губерній. До того ж організація освіти в училищах докорінно відрізнялася від ін-

ститутської системи, яка хоч і мала свої недоліки, але була звичною. Та, на думку М. О. Вишнеградського, найголовнішими причинами неприйняття нових навчальних закладів були упереджене ставлення до спільного навчання дітей різних станів і небажання власників приватних пансіонів мати конкурентів¹⁷.

У грудні 1859 р., коли вже було відомо про відкриття Фундуклеївської гімназії, купецька громада Києва збрала для неї 27 тис. крб. Та оскільки цей заклад уже мав достатньо коштів, благодійний внесок спрямували на утворення окремого відділення на Подолі. Дозвіл на його відкриття отримали в січні 1861 р.¹⁸. По закінченні трьох класів відділення дівчата могли продовжувати навчання у Фундуклеївській гімназії. Невдовзі заклад почав розширюватися (у 1867 р. відкрили четвертий клас) і набувати самостійності. У 1872 р. на його основі було створено повну семикласну Києво-Подільську гімназію¹⁹.

З 1865 р. до складу Фундуклеївської гімназії на правах окремого підрозділу увійшов пансіон графині Левашової. Він фактично став гуртожитком, що полегшило навчання дівчат з інших міст. Його вихованки, кількість яких із 63 зростає до 100 (25 казеннокоштных і 75 своєкоштных), відвідували заняття у гімназії²⁰. На відміну від останньої пансіон мав свій штатний розпис розміром майже в 20 тис. крб. Покривався він за рахунок прибутків з капіталу та цінних паперів (близько 6 тис. крб. – 30%), плати за навчання (10 тис. крб. – 50%) та коштів відомства (4 тис. крб. – 20%)²¹. Проте з часом виявилися незручності, пов'язані з роз'єднаністю управління пансіоном. Його навчальна частина контролювалася гімназією, господарська – інститутом шляхетних дівчат, а виховна – власною начальницею. Ось чому 18 квітня 1866 р. було прийнято рішення про повне підпорядкування пансіону Фундуклеївській гімназії²².

12 березня 1866 р. Олександр II затвердив рішення Головної ради про заснування на основі статуту 9 січня 1862 р. Житомирської і Кам'янець-Подільської гімназій на 210 учениць кожна. На відміну від київських гімназій цим закладам одразу була визначена допомога відомства: першій – 6910 крб. на рік і 1810 крб. на початкове облаштування, другій – 5910 крб. щорічно²³. За висновком Головної ради, заснуванням цих двох гімназій ВУІМ закінчило справу відкриття виключно російських жіночих навчальних закладів у всіх губернських містах західного краю. Цим уряд намагався послабити вплив на жіноче виховання місцевих настроїв, взяти його під свій контроль і надавати освіту виключно «у дусі російської народності»²⁴. Для контролю за спрямованістю виховання у 1869 р. запровадили спеціальну посаду інспектора жіночих гімназій північно-західного і південно-західного краю. Серед його обов'язків був нагляд за навчальною і господарською частинами закладів. Адже освіта мала формувати законслухняність, вдячність до «престолу та вітчизни»²⁵.

Цим завданням відповідали й кадрова політика Маріїнського відомства. Так, циркуляр 1864 р. наказував звільнити усіх учителів, викладання яких визнавалося шкідливим, а при прийомі на роботу нових працівників з'ясовувати їх напрям думок. Класним дамам і наглядачкам рекомендувалося пильнувати за викладачами, виявляти їхню неблагонадійність. У противному разі їх могли визнати співучасниками злочину²⁶. Після замаху на Олександра II Д. Каракозова в усі підпорядковані Відомству навчальні заклади був надісланий новий документ, яким шкільну адміністрацію зобов'язували викривати у підлеглих незадоволення владою і законами, вимагати від них дотримання основ віри, моралі, громадського порядку та прав власності²⁷. При заміщенні вакансій чиновників у Західному краї зверталася увага на благонадійність не лише кандидата на посаду, але й членів його родини. Так, у 1869 р. виникли труднощі з призначенням на посаду начальника Житомирської жіночої гімназії місцевого вчителя М. Преліна, дружина якого була католичкою, що вказувало на її польське походження²⁸.

Разом з тим влада схвально ставилася до навчання в урядових школах західних губерній дітей місцевих поляків. У 1896 р. волинський губернатор після огляду підлеглих навчальних закладів відзначив, що це є найкращим засобом для об'єднання численого «іновірного й іноплемінного» населення Волині, усіх «етнографічних різновидностей» краю. Такі ж думки висловлював і київський губернатор у звіті за 1898 р.²⁹. Очевидно, з цією ж метою поступово запроваджувалося російськомовне

викладання Закону Божого різних сповідань. Наприклад, у 1865 р. таке правило було введено для дівчат-католичок Фундуклеївської гімназії³⁰. У 1872 р. відповідний дозвіл отримали дівчата-їудейки, які навчалися в жіночих гімназіях відомства, розташованих у західних губерніях імперії. Додаткові витрати, пов'язані з цим, пропонувалося покласти на батьків за рахунок спеціальної плати³¹.

За статутом 1862 р. у маріїнських гімназіях здобувати освіту могли дівчата усіх віросповідань, у тому числі й іудейського. У 1880 р. найбільше учениць-їудейок було у Києво-Подільській гімназії – близько 1/6 загального числа вихованок. Але, на думку місцевого генерал-губернатора, їх спільне навчання із християнками мало згубний вплив на останніх. Тому він вважав за необхідне спонукати євреїв до відкриття власних закладів або ж обмежити їх представництво певним відсотком³². У той же час двері закладів відомства були відчинені для підданих інших держав. Києво-Фундуклеївська гімназія стала осередком освіти болгарок і сербок, які мали стати вчительками у себе на батьківщині й боротися з католицизмом. Для них навіть запросили вчителів рідної мови й історії, аби за час навчання вони не забули своїх національних традицій. До подій російсько-турецької війни дівчата навчалися на кошти стипендій російських державних установ і слов'янських благодійних комітетів, а з кінця 70-х років – і за власний рахунок³³.

До навчання у маріїнських гімназіях допускалися дівчата усіх станів, що підтверджується аналізом соціального складу учениць. При цьому впродовж другої половини XIX ст. поступово зростала частка дітей міських станів (з 27,3% до 36,5%, тобто на 9,2%), а кількість дворянок зменшувалася (з 54,3% до 50,2% – на 4,1%)³⁴. Але темпи цього процесу були повільнішими порівняно з жіночими закладами освітянського відомства. Наприклад, у міністерських гімназіях Київського навчального округу за цей же період частка дітей міщан стала більшою на 11,7%, а дворянок зменшилася на 8,9%³⁵. Таким чином, у маріїнських гімназіях переважали представниці дворянського стану. Винятком була Києво-Подільська гімназія, де більшість учениць належала до міських станів. Це пояснювалося активною участю у заснуванні закладу київського купецтва. У зв'язку з цим міська дума навіть порушила клопотання про надання переваг при влаштуванні дітей на навчання корінним мешканцям³⁶.

Поведінка учениць перебувала під пильним контролем не лише під час занять, але й у позаурочний час. Особливо нагляд за діяльністю навчальних закладів посилювався після прийняття у 1881 р. «Положення про заходи до збереження державної безпеки і громадського спокою». А оскільки у Кам'янці-Подільському було виявлено антиурядовий гурток, до складу якого входили учениці місцевої маріїнської гімназії, пропонувалося переглянути існуючі правила для гімназисток³⁷. Наприклад, ученицям Фундуклеївської гімназії правила закладу забороняли носити короткі зачіски, по дорозі додому зупинятися для бесід, заходити у громадські парки тощо. Особливо суворо переслідувалося відвідування громадських і приватних бібліотек. За певні порушення карали навіть виключенням із закладу³⁸. Нагляд за гімназистками посилювався і на квартирах, де вони проживали. Обов'язком власниць таких учнівських гуртожитків був контроль за моральністю та успішністю дівчат, за їх позашкільним життям. Вимагалось, щоб вони не зустрічалися із неблагонадійними особами, не читали заборонену літературу³⁹.

За статутом 9 січня 1862 р. субсидії відомства мали надаватися лише на період становлення закладів. Але й у кінці XIX ст. самостійно існувати вони не могли. Так, дві із чотирьох маріїнських гімназій, розташованих в Україні (Житомирська і Кам'янець-Подільська), отримували допомогу з відомства (13-16% річного бюджету). У Житомирській гімназії учениці робили посильні внески на облаштування церкви, саду, бібліотеки (виділених на останню кошторисом 150 крб. було замало)⁴⁰.

Головним же джерелом бюджетних надходжень усіх закладів була плата за навчання (в середньому близько 70% бюджету)⁴¹. Визначення її розмірів спочатку покладалося на попечителя кожної конкретної школи, а з 1881 р. ці функції передавалися Опікунській раді установ імператриці Марії. Саме остання з 1881 р. вирішила підвищити вартість навчання на 5 крб. у рік. Зазначена вимога не поширювалася лише на київські гімназії, де і без цього освіта подорожчала на 10 крб.⁴² Передбачалося,

що значні витрати змусять батьків відповідально ставитися до освіти своїх дітей, а також зменшать приплив до гімназій учениць нижчих станів.

З метою допомоги ученицям об'єднана педагогічна конференція київських Фундуклеївської та Подільської гімназій у 1882 р. вирішила при кожному закладі створити товариства допомоги нужденним ученицям⁴³. З 1883 р. подібне об'єднання почало діяти при Житомирській гімназії⁴⁴. До їх складу могла увійти будь-яка особа, за винятком учнів. Допомога ученицям надавалася у формі оплати за навчання, видачі підручників, придбання одягу, взуття тощо. Кошти для цього накопичувалися за рахунок обов'язкових і добровільних внесків членів товариств, прибутків від різного роду заходів, збору грошей за спеціальними книжками для пожертвувань.

Скрутне фінансове становище закладів змушувало гімназії відомства відшукувати різні способи вирішення своїх матеріальних проблем. Так, Фундуклеївська гімназія прагнула отримати свій штатний розпис, що дозволило б їй успішно конкурувати з міністерською гімназією⁴⁵. Кам'янець-Подільська гімназія кошти для спорудження нового будинку розраховувала віднайти в результаті продажу нерухомості, подарованої їй міською громадою⁴⁶. Києво-Подільська гімназія для перебудови приміщення звернулася до пожертвувань⁴⁷. Щоправда, вони зрідка надходили від дворян, діти яких переважали серед учнів цих закладів.

Кількість учениць у нових навчальних закладах невпинно зростала, що свідчило про сприйняття населенням нових принципів організації жіночої освіти. Фундуклеївська гімназія мала одну з найбільших в імперії чисельність вихованок. У 1879 р. лише в одному її класі було близько 70 учениць замість 40, передбачених статутом 1862 р.⁴⁸. Того ж року Києво-Подільська гімназія відмовила у прийомі 80 абітурієнткам⁴⁹. Подібні явища спостерігалися в Житомирській⁵⁰ та Кам'янець-Подільській⁵¹ гімназіях, у пансіоні графині Левашової, де на 6 казеннокоштных вакансій було 28 заяв⁵².

Щоб надати можливість якомога більшій кількості дівчат здобути освіту, заклади вдавалися до таких заходів. По-перше, розширювали приміщення гімназій. Так, наприкінці 1870-х років виникла необхідність побудови нового приміщення Кам'янець-Подільської гімназії. Таку ж потребу мала Житомирська гімназія⁵³. У 1890-х роках відбулося розширення Києво-Подільської гімназії⁵⁴. Перша перебудова Фундуклеївської гімназії відбулася в 1874 – 1875 рр. Нею керував відомий архітектор О. Беретті. У 1892 р. провели чергову реконструкцію, але заміри 1896 р. засвідчили як тісноту приміщень, так і нестачу повітря в класах. Тому в 1900 р. обговорювався проект спорудження для гімназії нового приміщення⁵⁵.

По-друге, у закладах намагалися відкривати паралельні класи, але на заваді цьому часто стояли брак коштів і бюрократичні перешкоди. Наприклад, подібне клопотання, подане Житомирською гімназією ще 1882 р., задовольнили лише в 1895 р. – відкрили паралель при наймолодшому класі⁵⁶. У 1879 р. таку ж пропозицію висловив попечитель Києво-Подільської гімназії, але безрезультатно. Згодом київському генерал-губернатору вдалося подолати опір центрального керівництва, але створення нових класів дозволялося лише за умови обов'язкового попереднього звернення, подання фінансових розрахунків та покриття усіх витрат виключно власними коштами⁵⁷.

Таким чином, заснування жіночих гімназій для прихожих учениць усіх станів у системі ВУІМ, перш за все, відповідало викликам суспільства, яке потребувало запровадження нових підходів до організації жіночого виховання. Започаткувавши нові заклади, Маріїнське відомство забезпечило законодавчу базу для їх діяльності, допомогло коштами. Все це зумовило сувору централізацію управління маріїнськими гімназіями. Географія їх розташування (з 14 губернських закладів 10 функціонувало у західному регіоні – в Білорусі та Правобережній Україні) засвідчує політичні цілі освітньої політики Петербурга. Порівняння маріїнських гімназій з міністерськими виявляє не лише особливості в їхній організації, фінансуванні та управлінні, але й визначає спільні риси – заклади ґрунтувалися на однакових засадах (принципах відкритості, всестановості), мали подібні проблеми (брак коштів, переповненість закладів) та надавали фактично однакові за обсягом знання, зумовлені уявленнями тогочасного суспільства про призначення жінки.

1. Лихачёва Е.О. Материалы для истории женского образования в России (1856-1880) / Е.О. Лихачёва. – СПб.: Тип. М.М.Стасюлевича, 1901. – 647 с.
2. Сесак І.В. З історії Кам'янець-Подільської Маріїнської жіночої гімназії (1867 – 1917 рр.) / І.В. Сесак // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Т.1. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С.98.
3. Дітківська С.І. Розвиток іншомовної освіти у жіночих середніх навчальних закладах в Російській імперії другої половини ХІХ – початку ХХ століття / С.І. Дітківська // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 66. Педагогічні науки. – Житомир, 2012. – С.160 – 161.
4. Шумигорский Е.С. Ведомство учреждений императрицы Марии (1797-1897). Исторический очерк /Е.С. Шумигорский. – СПб., 1897. – С.25-26.
5. Отчёт попечителя Киевского ученого округа о состоянии женских гимназий, прогимназий и Острожского женского графа Д.Н. Блудова училища за 1889 г. // Отчёт попечителя Киевского ученого округа о состоянии учебных заведений округа за 1889 г. – К.: Тип. И.Н. Кушнерёва, 1890, – С.3.
6. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК). Ф.707. – Оп.153. – Спр.33. – Арк.8.
7. Лихачёва Е.О. Материалы для истории – С. 29, 33-34, 39; Пятидесятилетие IV отделения собственной Её Императорского Величества канцелярии. 1828–1878. (Хроника Ведомства учреждений императрицы Марии, состоящих под непосредственным Их императорских величеств покровительством). Сост. И.Селезнёв. – СПб., 1878. – С. 242-244, 246-247.
8. Пятидесятилетие IV отделения ... – Примечание №8.
9. Там само. – С.250 – 251.
10. Устав женских гимназий Ведомства учреждений императрицы Марии. – СПб., 1906. – С. 112.
11. Лихачёва Е.О. Материалы для истории ... – С. 77, 95.
12. Шумигорский Е.С. Ведомство учреждений императрицы Марии. – С. 30
13. Женские гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения. 1858 – 1905. – СПб.: Изд-во деп-та нар. просв., 1905. – С. 87.
14. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.36. – Спр.360. – Арк.1; Александровский Г. Историческая записка о состоянии Киево-Фундуклеевской женской гимназии в течение первого пятидесятилетия её существования. 1860-1910./ Г. Александровский. – К.: Русская печатня, 1910. – С. 2 – 4.
15. Александровский Г. Историческая записка о состоянии Киево-Фундуклеевской женской гимназии ... – С. 12.
16. Открытие женской гимназии в Киеве // Журнал Министерства народного просвещения. – 1860. – №3. – С. 151.
17. Лихачёва Е.О. Материалы для истории ... – С. 170.
18. Александровский Г. Историческая записка о состоянии Киево-Фундуклеевской женской гимназии ... – С. 13-14.
19. Юбилейный сборник Киево-Фундуклеевской женской гимназии. 1860-1910. – К.: Русская печатня, 1910. (далі – Юбилейный сборник...). – С. 26.
20. Отчёт о состоянии Фундуклеевской женской гимназии за 1864 – 1865 учебный год. – К.: Тип. Ун-та, 1865. – С. 4-8.
21. Александровский Г. Историческая записка о состоянии Киево-Фундуклеевской женской гимназии ... – С. 122 (підраховано автором).
22. Там само. – С. 123.
23. Устав женских гимназий... – С. 4, Лихачёва Е.О. Материалы для истории ... – С. 94.
24. Лихачёва Е.О. Материалы для истории ... – С. 95.
25. Пятидесятилетие IV отделения ... – С. 471-473.
26. Лихачёва Е.О. Материалы для истории ... – С. 184.
27. Там само. – С. 187 – 188.
28. ЦДІАК. – Ф.707. – Оп.35. – Спр.389. – Арк.1-2.
29. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.626. – Спр.20. – Арк.11, 17.

30. Там само. – Ф.707. – Оп.31. – Спр.266. – Арк.3.
 31. Пятидесятилетие IV отделения ... – С. 518 – 519.
 32. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.535. – Спр.95. – Арк.5-6.
 33. Юбилейный сборник... – С.21; Александровский Г. Историческая записка о состоянии Киево-Фундуклеевской женской гимназии ... – С. 136 – 137.
 34. Підраховано на основі: Учебные заведения Ведомства учреждений императрицы Марии. Краткий очерк. – СПб.: Тип. В.Д.Смирнова, 1906. – С. 150-151; ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.533. – Спр.45. – Арк.16-17; Оп.535. – Спр.95. – Арк.1, 5; Лихачёва Е.О. Материалы для истории ... – С.284.
 35. Підраховано на основі: Ведомость №2. «О числе учащихся в женских гимназиях и прогимназиях Киевского учебного округа к 1 января 1890 г.» (1894 – 1897 гг.) // Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1889 г. (1893 – 1896 гг.). – К., 1890 – 1897.
 36. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.533. – Спр.155. – Арк.1-29.
 37. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.535. – Спр.74. – Арк.1.
 38. Александровский Г. Историческая записка о состоянии Киево-Фундуклеевской женской гимназии ... – С. 24 – 26.
 39. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.829. – Спр.203. – Арк.1.
 40. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.532. – Спр.310. – Арк.3-12; Оп.535. – Спр.28. – Арк.1-2.
 41. Підраховано на основі: Учебные заведения Ведомства учреждений императрицы Марии ... – С. 160-161.
 42. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.534. – Спр.11. – Арк.16; Спр.333. – Арк.1-8.
 43. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.535. – Спр.62. – Арк.1; Александровский Г. Историческая записка о состоянии Киево-Фундуклеевской женской гимназии ... – С. 132.
 44. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.536. – Спр.16. – Арк.6-7.
 45. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.44. – Спр.677. – Арк.1-2.
 46. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.532. – Спр.303. – Арк.2-4, 22.
 47. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.626. – Спр.20. – Арк.109-110.
 48. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.532. – Спр.250. – Арк.1.
 49. Лихачёва Е.О. Материалы для истории ... – С. 280.
 50. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.535. – Спр.288. – Арк.1-3; Оп.626. – Спр.20. – Арк.10-11, 41.
 51. Сесак І.В. З історії Кам'янець-Подільської Маріїнської жіночої гімназії ... – С. 99.
 52. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.535. – Спр.218. – Арк.3-4.
 53. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.532. – Спр.303. – Арк.2-3; Кор-ий И. Несколько слов о Житомирской женской гимназии // Волинские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1872. – №18. – С.706.
 54. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.626. – Спр.20. – Арк.109-110.
 55. Александровский Г. Историческая записка о состоянии Киево-Фундуклеевской женской гимназии ... – С. 103-104; ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.626. – Спр.20. – Арк.113.
 56. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.535. – Спр.288. – Арк.1-3; Оп.626. – Спр.20. – Арк.11.
 57. Лихачёва Е.О. Материалы для истории ... – С. 279 – 280.

В статье раскрывается процесс создания и деятельности во второй половине XIX в. на территории украинских губерний Российской империи маринских гимназий – учебных заведений нового типа, основанных на принципах всеобщего состава учениц и открытого характера обучения.

Ключевые слова: женское образование, маринские гимназии, Ведомство учреждений императрицы Марии.

The article deals with the Marian gymnasiums – the new type of educational institutions with the basic principles of the free education process and all-social-classes education availability. Ones were founded and developed in the latter half of the XIX century in the Ukrainian guberniyas territories of the Russian empire.

Key words: female education, Marian gymnasiums, Empress Maria's Departments of establishment.